17. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

30 EKİM - 1 KASIM 2019

İSTANBUL / TÜRKİYE

BİLDİRİ KİTABI

www.turkkongre.com

BALKANLARDAN ORTA-ASYA'YA BİLİMSEL BİLGİ ÜRETİMİ VE PAYLAŞIMI İÇİN YENİ KÖPRÜLER

Kongre Merkezi

İstanbul Üniversitesi
Beyazıt Kampüsü
Fatih / İstanbul / Türkiye

19 MAYIS 1919-2019
MİLLİ MÜCADELE'NİN YÜZÜNCÜ YILI

17. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

30 EKİM - 1 KASIM 2019

İSTANBUL / TÜRKİYE

Balkanlardan Orta-Asya'ya Bilimsel Bilgi Üretimi ve Paylaşımı İçin Yeni Köprüler

Bildiriler Kitabı

Ortaklığı ile...

İstanbul - 2019

Bu eser
Bakanlar Kurulu'nun 20.07.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla
kamu yararına hizmet verdiği kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın yayınıdır.

Her hakkı mahfuzdur.
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
müsaadesi olmaksızın tamamen, kısmen veya herhangi bir
değişiklik yapılarak iktibas edilemez.

Yayına Hazırlayan
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

Editörler
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN - Arş. Gör. Onur TÜRKÖLMEZ

Haberleşme
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Kemalpaşa Mah. Bukalıdede Sok. No: 4
Saraçhane / İSTANBUL
Telefon: (0212) 511 10 06 (pbx)
İnternet Adresi: www.turan.org.tr
e-posta: tdav@turan.org

ISBN: 978-975-498-259-6

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

17. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'ni başarıyla gerçekleştirdik. 2003 yılından itibaren aralıksız her yıl düzenlediğimiz ve artık geleneksel hale gelen kongremizi, daha önce Kazakistan/Çimkent, Moldova/Komrat, Makedonya/Gostivar, Azerbaycan/Bakü, Tataristan/Kazan, Ukrayna/Kırım, Kırgızistan/Calalabat gibi Türk Dünyası'nın önemli ülke ve merkezlerinde düzenlenmiştik. 17. kongreyi ise bu yıl ilk defa Türkiye'de, Türk Dünyası'nın en önemli bilim, ekonomi, tarih ve kültür merkezi olan İstanbul'da yaptık. 30-31 Ekim 2019 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz 17. Kongre'nin ev sahipliğini ise dünyanın en eski ve köklü üniversitelerinden biri olan İstanbul Üniversitesi üstlendi. Kongremizin milli mücadelenin 100. yılında İstanbul'da ve İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenmesinin elbette ayrı bir önemi var.

Prof. Dr. Fuat Sezgin Kongre ve Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen kongremize çok farklı ülkelerden başta akademisyenler olmak üzere iş adamları, devlet adamları, medya / basın mensupları, STK yöneticileri, sanatçılar ve öğrenciler katıldı. Finlandiya, Macaristan, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Rusya, Moldova (Gagavuzeli), Kırım, Cezayir, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, İran, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan gibi çok sayıda ülkeden katılım olması bizi ziyadesiyle sevindirdi.

İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mahmut AK ve Rektör yardımcısı Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL, Sakarya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Murat TÜRK, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK ve Rektör yardımcısı Prof. Dr. Ali Fuat BOZ, Kuzey Makedonya Uluslararası Vizyon Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fadıl HOCA ve Rektör yardımcıları Prof. Dr. Mensur NUREDİN ile Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN, Kırgızistan Uluslararası K.Ş.T. Üniversitesi Rektörü Satıbaldı ÖMÜRZAKOV, Kazakistan Miras Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bolat MIRZALIYEV, Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi eski Rektörü Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV, Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa YILDIZ, TÜRKSOY Eski Genel Sekreteri Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İktisat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ, Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet YÜCE, Cezayir Bilimler Akademisi Başkanı Prof. Dr. Chakip BENAFRI, İsmail GASPIRALI Avrasya Gelişme Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Ranetta GAFAROVA, Gagavuzya M.V.M. Bilim Araştırma Merkezi Direktörü Doç. Dr. Irina KONSTANTİNOVA, Dünya Kırım Tatar Kongresi Denetleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Enver AYDOĞAN, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Közhan YAZGAN, Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü ve aynı zamanda Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Sekreteri Doç. Dr. Köksal ŞAHİN kongreye katılanlar arasındaydı. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ederiz.

17. Kongre'nin 25 paydaşının 8'i Türkiye dışından olmak üzere 18'i üniversite oldu. Bu üniversiteler Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Kuzey Makedonya'dan Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Moldova'dan Komrat Devlet Üniversitesi, Kırgızistan'dan Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kazakistan'dan Miras Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi ve Türkiye'den Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Osmaniye Korkut

Ata Üniversitesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi ile tüm organizasyonu ve koordinasyonu sağlayan Sakarya Üniversitesi olup Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın öncülüğüyle başlayan bu bilimsel faaliyetin, SAÜ-TÜRKMER (Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi), Yunus Emre Enstitüsü, TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı), Türk Tarih Kurumu, ERPA (Educational Researches and Publications Associations) ve TÜBAV (Türk Bilim Araştırma Vakfı) bu yıl ki destekleyicileri arasında yer aldı. Tüm paydaşlarımıza desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

Türk Dünyası'nın her yanından 200 civarında katılımcının olduğu kongrede 10 çağrılı konuşmacı düzenlenen iki özel oturumda konuştular. İki gün boyunca 42 tanesi yurt dışından 88 tanesi ülke içinden olmak üzere düzenlenen paralel oturumlarda toplam 130 adet bildiri sunuldu. Kongrenin Türk Dünyası'nda akademi, sosyal, ekonomi ve eğitim alanında işbirliğini hedefleyen uluslararası bilimsel bir toplantı olma özelliğini sürdürdüğü görüldü. Davetli konuşmacılarımıza, bildiri sahiplerine ve tüm katılımcılara ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Kongremizin her geçen gün katılımcı sayısı artıyor, kalitesi ve niteliği artıyor… Türk bilim dünyasını bir araya getirmeyi başaran kongremiz, bilimsel bilgi üretiminin ve paylaşımının önemli bir üssü haline gelirken bir yandan da kurumsallaşma ve uluslararasılaşma boyutunda ilerleme kaydediyor.

Türk Dünyası'nın meselelerine karşı duyarsız kalmamız söz konusu olamaz. Bu konuda biz akademisyenlere önemli sorumluluklar, önemli görevler düşmektedir. Bu kongre ile bir nebze olsun bu farkındalık ve amaca hizmet edebiliyorsak ne mutlu… Bu misyonu kurulduğu gün ki heyecanlan hala sürdüren TDAV'a sayın başkanım Közhan YAZGAN nezdinde tüm vakıf çalışanlarına ve gönüllülerine şükranlarımı arz ediyorum.

Birbirinden değerli çalışmaları ile kongremize katkı sağlayan tüm tebliğ sahiplerine, onları değerlendiren hakem heyetlerine, kongrenin düzenlenmesinde emek harcayan tüm ekip arkadaşlarıma ama özellikle bize üniversitesinin kapılarını ardına kadar açan, tüm imkânları seferber eden ev sahibi İstanbul Üniversitesi'nin en başta sayın rektörü Prof. Dr. Mahmut AK'a, rektör yardımcısı Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL'a, genel sekreteri Metin KÜÇÜK'e ve değerli dostum Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER'e gönülden teşekkür ediyorum.

Türk Dünyası ile ilgili faaliyetlerimizde bizi destekleyen SAÜ rektörü Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN'a, katkı sağlayan Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Murat TÜRK'e ve Yunus Emre Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Şeref ATEŞ'e ayrıca teşekkür ediyorum.

Ve en ağır yükü omuzlayanlar… Yürütme kurulundaki daimi üyelerimiz olan; Doç. Dr. Suat KOL, Doç. Dr. Hüseyin ÇALIŞKAN, Dr. Öğr. Üyesi Kamil TAŞKIN, Öğr. Gör. Ali KIRKSEKİZ, Arş. Gör. Onur TÜRKÖLMEZ ve Töre YILDIRIM'a en kalbi teşekkürlerimi sunuyorum.

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı kurucusu merhum Prof. Dr. Turan Yazgan'ın 1992 yılında Kırgızistan'da yaptığı işbirliği protokolü sayesinde başlayan ve bugüne kadar devam eden bu faaliyet İsmail Gaspıralı'nın *'Dilde, Fikirde, İşte Birlik'* ülküsünün somut tezahürüdür. Bu yolu açan, köprüleri kuran merhum hocamızın ruhu şad, mekânı cennet olsun.

18. Kongremizde buluşmak ümidiyle, başta yol arkadaşlarım olmak üzere emeği geçen herkese tekrar teşekkür eder, selam ve saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN
Kongre Koordinatörü

DÜZENLEYİCİ ORTAKLAR

"17. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi" 30 Ekim - 1 Kasım 2019 tarihleri arasında ***Milli Mücadelenin 100. Yılı*** hatırasına ***Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı***'nın öncülüğü, ***Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÜRKMER)*** koordinatörlüğü ile ***İstanbul Üniversitesi'***nin ev sahipliğinde aşağıdaki üniversite ve kurumların işbirliğiyle düzenlenmiştir:

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
Ankara - TÜRKİYE

Yunus Emre Enstitüsü
Ankara - TÜRKİYE

Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi
Sakarya - TÜRKİYE

İstanbul Üniversitesi
İstanbul - TÜRKİYE

Miras Üniversitesi
Çimkent - KAZAKİSTAN

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Bakü - AZERBAYCAN

Gazi Üniversitesi
Ankara - TÜRKİYE

Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Gostivar - MAKEDONYA

Bursa Uludağ Üniversitesi
Bursa - TÜRKİYE

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Ankara - TÜRKİYE

Bakırçay Üniversitesi
İzmir - TÜRKİYE

Eğitim Araştırmaları ve Yayınları Derneği
Sakarya - TÜRKİYE

Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi
Celalabad - KIRGIZİSTAN

Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi
Kızılorda
KAZAKİSTAN

Komrat Devlet Üniversitesi
Gagavuzya
MOLDOVA

Ahmet Yesevi Üniversitesi
Türkistan
KAZAKİSTAN

Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi
Manas - KIRGIZİSTAN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Niğde - TÜRKİYE

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Osmaniye / TÜRKİYE

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Sakarya / TÜRKİYE

Türk Bilim Araştırma Vakfı
Ankara / TÜRKİYE

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Manisa / TÜRKİYE

KONGRE ONUR KURULU

Prof. Dr. Refik TURAN **(Türk Tarih Kurumu Başkanı)**

Prof. Dr. Şeref ATEŞ **(Yunus Emre Enstitüsü Başkanı)**

Prof. Dr. Muzaffer ELMAS **(YÖK Kalite Kurulu Başkanı)**

Prof. Dr. Musa YILDIZ **(Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı)**

Prof. Dr. Bolatbeg ADRASİLOV **(Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Edalet MURADOV **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Yusuf TEKİN **(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. A. Saim KILAVUZ **(Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. İbrahim USLAN **(Gazi Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Mahmut AK **(İstanbul Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Mustafa BERKTAŞ **(İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. A. Kılıçbay BİSENOV **(Kızılorda Korkutata Devlet Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Sergey ZAKHARİA **(Komrat Devlet Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. A. Sebahattin BALCI **(Manas Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Ahmet ATAÇ **(Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Myrzaliev Bolat ATİMTAEVİCH **(Miras Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Muhsin KAR **(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Murat TÜRK **(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN **(Sakarya Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK **(Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Satıbaldı Aşımoviç OMURZAKOV **(Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Fadıl HOCA **(Uluslararası Vizyon Üniversitesi Rektörü)**

Közhan YAZGAN **(Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Başkanı)**

KONGRE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Recai COŞKUN **(İzmir Bakırçay Üniversitesi)**

Prof. Dr. Mehmet YÜCE **(Uludağ Üniversitesi)**

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi)**

Prof. Dr. Mensur NUREDDİN **(Uluslararası Vizyon Üniversitesi)**

Prof. Dr. Mustafa MİYNAT **(Celal Bayar Üniversitesi)**

Prof. Dr. Akhtem A. DZHELILOV **(Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi)**

Prof. Dr. Haluk BENGÜ **(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)**

Prof. Dr. Seyhan FIRAT **(TÜBAV Başkanı)**

Doç. Dr. Kürşad GÜLBEYAZ **(Muğla Üniversitesi)**

Doç. Dr. Leniyara SELİMOVA **(Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi)**

Doç. Dr. Elşan BAĞIRZADE **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)**

Doç. Dr. Oktay GULİYEV **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)**

Doç. Dr. Kadir BAYRAMLI **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)**

Doç. Dr. Raqıf KASIMOV **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)**

Metin KÜÇÜK **(İstanbul Üniversitesi Genel Sekreteri)**

Saadet Pınar YILDIRIM **(Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Müdürü)**

KONGRE KOORDİNATÖRÜ

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN **(Sakarya Üniversitesi)**

KONGRE KOORDİNATÖR YARDIMCISI (BALKANLAR)

Prof. Dr. Abdülmecid NUREDİN **(Uluslararası Vizyon Üniversitesi)**

KONGRE KOORDİNATÖR YARDIMCISI (ASYA)

Prof. Dr. Myrzaliev Bolat ATİMTAEVİCH **(Kazakistan Miras Üniversitesi)**

KONGRE KOORDİNATÖR YARDIMCISI (KAFKASLAR)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ **(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)**

KONGRE SEKRETERİ

Doç. Dr. Köksal ŞAHİN **(Sakarya Üniversitesi)**

KONGRE DÜZENLEME VE YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN **(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Türkiye)**

Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer **(İstanbul Üniversitesi - Türkiye)**

Prof. Dr. Abdülmecid NUREDİN **(Uluslararası Vizyon Üniversitesi - Kuzey Makedonya Cumhuriyeti)**

Doç. Dr. Köksal ŞAHİN **(Sakarya Üniversitesi - Türkiye)**

Doç. Dr. Suat KOL **(Sakarya Üniversitesi - Türkiye)**

Doç. Dr. Hüseyin ÇALIŞKAN **(Sakarya Üniversitesi - Türkiye)**

Doç. Dr. Aybeyan SELİM **(Uluslararası Vizyon Üniversitesi - Kuzey Makedonya Cumhuriyeti)**

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı ERGEZER **(Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi - Kırgızistan)**

Dr. Öğr. Üyesi Kamil TAŞKIN **(Sakarya Üniversitesi - Türkiye)**

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Zahit CAN **(Sakarya Üniversitesi - Türkiye)**

Öğr. Gör. Ali KIRKSEKİZ **(Sakarya Üniversitesi - Türkiye)**

Öğr. Gör. Neriman HANAHMEDOV **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)**

Öğr. Gör. Yusif ALİYEV **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)**

Araş. Gör. Onur TÜRKÖLMEZ **(Sakarya Üniversitesi - Türkiye)**

Mehmet Töre YILDIRIM **(Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı - Türkiye)**

KONGRE BİLİM VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. A. Kılıçbay BİSENOV	Kazakistan	Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN	Türkiye
Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV	Türkmenistan	Prof. Dr. Abılay AYDASOV	Kazakistan
Prof. Dr. Adalet MURADOV	Azerbaycan	Prof. Dr. Alla PAPTSOVA	Gagavuziya / Moldova
Prof. Dr. Akimshan ARUPOV	Kazakistan	Prof. Dr. Almaz ŞAYHULOV	Başkurdistan
Prof. Dr. Alövsat MÜSLİMOV	Azerbaycan	Prof. Dr. Alparslan PEKER	ABD
Prof. Dr. Anarkan MATKERİMOVA	Kırgızistan	Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Arber ÇELIKU	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti
Prof. Dr. Atabek ARZIBAEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Aycemal KANTÖRÖEVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Azizbek TAŞBAEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Kırgızistan
Prof. Dr. Bagdat KARPUZULI	Kazakistan	Prof. Dr. Baymirza KOJAMBERDİYEV	Kazakistan
Prof. Dr. Becet BROŞORİ	Kosova	Prof. Dr. Birol KOVANCILAR	Türkiye
Prof. Dr. Bolat MİRZALİYEV	Kazakistan	Prof. Dr. C. Gökhan BAHŞİ	Almanya
Prof. Dr. Cusupbek PİRİMBAYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Çetin YAMAN	Türkiye
Prof. Dr. Elmira HURİBAEVA	Kırgızistan	Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	Türkiye
Prof. Dr. Enver HALİLOVİÇ	Bosna Hersek	Prof. Dr. Evez BAYRAMOV	Azerbaycan
Prof. Dr. Eyyüp AKTEPE	Türkiye	Prof. Dr. Eyyub Günay İSBİR	Türkiye
Prof. Dr. Fadıl HOCA	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti	Prof. Dr. Fevzi YAKUBOV	Kırım
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ	Türkiye	Prof. Dr. Gabil MANAFOV	Azerbaycan
Prof. Dr. Gafitullina DİLARA	Özbekistan	Prof. Dr. Galina SMİRNOVA	Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Georgiy SULT	Gagavuziya / Moldova	Prof. Dr. Gülzat TAŞKULOVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Habib YILDIZ	Türkiye	Prof. Dr. Hadişa NUGMANOVA	Kazakistan
Prof. Dr. Halil KALABALIK	Türkiye	Prof. Dr. Hakan POYRAZ	Türkiye
Prof. Dr. Hasan TUTAR	Türkiye	Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ	Azerbaycan
Prof. Dr. Hidayet CAFEROV	Azerbaycan	Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ	Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TATARLI	Bulgaristan	Prof. Dr. İrfan MORİNA	Kosova
Prof. Dr. İsmail KERİMOV	Kırım	Prof. Dr. İsmail YAKIT	Türkiye
Prof. Dr. Ilshat GAFUROV	Tataristan	Prof. Dr. İvana BANKOVA	Gagavuziya / Moldova
Prof. Dr. Jenis SADUAKASULI	Kazakistan	Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV	Kırgızistan
Prof. Dr. Kadırali KONKUBAYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Kadir ARDIÇ	Türkiye
Prof. Dr. Kamil AYDIN	Türkiye	Prof. Dr. Konstantin TAUŞANCI	Gagavuziya / Moldova

Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Lev P. KURAKOV	Çuvaşistan	Prof. Dr. Linar LATİPOV	Tataristan
Prof. Dr. Lyudmila KÖR	Gagavuziya / Moldova	Prof. Dr. Maarife HACIYEVA	Azerbaycan
Prof. Dr. Mahir HOTI	Arnavutluk	Prof. Dr. Manasbek MUSAYEV	Kırgızistan
Prof. Dr. Marina TİTOVA	Rusya Federasyonu	Prof. Dr. Mariya YANİOGLO	Gagavuziya / Moldova
Prof. Dr. Mehdi ELEZİ	Kosova	Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Türkiye	Prof. Dr. Mehmet YÜCE	Türkiye
Prof. Dr. Mensur NUREDİN	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti	Prof. Dr. Midhat MUHARYAMOV	Tataristan
Prof. Dr. Muhlis HALİS	Türkiye	Prof. Dr. Musa EKEN	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa AKAL	Türkiye	Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Türkiye
Prof. Dr. Muhammed Asıf YOLDAŞ	Türkiye	Prof. Dr. Nurbübü ASİPOVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Nurzat KANTÖRÖEVA	Kırgızistan	Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan
Prof. Dr. Ömer ANAYURT	Türkiye	Prof. Dr. Rahman MİRZAİBRAHİMOV	Kırgızistan
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ	Türkiye	Prof. Dr. Rami MEMUSAJ	Arnavutluk
Prof. Dr. Remzi ATAOĞLU	Kırgızistan	Prof. Dr. Roza NESEPOVA	Türkmenistan
Prof. Dr. Ruzal YUSUPOV	Tataristan	Prof. Dr. Sabır Murat BOKENBAYULI	Kazakistan
Prof. Dr. Salih AYNURAL	Türkiye	Prof. Dr. Sebahattin BALCI	Kırgızistan
Prof. Dr. Sedat KUÇİ	Kosova	Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	Türkiye
Prof. Dr. Selahattin SARI	Türkiye	Prof. Dr. Sejfudin ZAHİROVİÇ	Bosna Hersek
Prof. Dr. Sergey ZAHARİYA	Gagavuziya / Moldova	Prof. Dr. Sofiya SULAK	Gagavuziya / Moldova
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV	Kırgızistan	Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE	Rusya Fed.
Prof. Dr. Ş. Urpaş JANİYAZKIZI	Kazakistan	Prof. Dr. Şaban KAYIHAN	Türkiye
Prof. Dr. Şemseddin HACIYEV	Azerbaycan	Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ	Türkiye
Prof. Dr. Tatyana RAKOVÇENA	Gagavuziya / Moldova	Prof. Dr. Tatyana DUDOGLO	Gagavuziya / Moldova
Prof. Dr. Turar KOYÇİYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Turgut TOK	Türkiye
Prof. Dr. Uli SCHAMİLOGLU	ABD	Prof. Dr. Ünsal BAN	Türkiye
Prof. Dr. Vahit TÜRK	Türkiye	Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA	Hakasya
Prof. Dr. Vasili GAYFULİN	Tataristan	Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV	Hakasya
Prof. Dr. Vladimir PAPAVA	Gürcistan	Prof. Dr. Zahid MEMMEDOV	Azerbaycan
Prof. Dr. Zakir MEMMEDOV	Azerbaycan	Prof. Dr. Zamira DERBİŞEVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Zeba MUSAYEVA	Kırgızistan	Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI	Türkiye
Doç. Dr. Atilla JORMA	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti		

EDİTÖRLER

KONGRE EDİTÖRLERİ

• Doç. Dr. Suat KOL • Doç. Dr. Hüseyin ÇALIŞKAN

KONGRE ALAN EDİTÖRLERİ

ALANLAR	EDİTÖRLER
Antropoloji	Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ
Arkeoloji	Dr. Öğr. Üyesi Ü. Hacer ÇORUH
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	Doç. Dr. M. Çağlar ÖZDEMİR Doç. Dr. Ekrem ERDOĞAN
Coğrafya	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet KAÇMAZ
Çeviribilim	Dr. Öğr. Üyesi M. Zahit CAN Dr. Öğr. Üyesi Filiz ŞAN
Kentleşme ve Çevre Sorunları	Doç. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU
Din Bilimleri	Prof. Dr. Abdülvahit İMAMOĞLU
Eğitim Bilimleri	Dr. Öğr. Üyesi Dursun AKSU
Ekonomi	Doç. Dr. Selim İNANÇLI
Ekonometri	Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER Dr. Öğr. Üyesi Nazan ŞAK Dr. Öğr. Üyesi Gökçe CANDAN
Felsefe	Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK
Finans	Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK Doç. Dr. Sinan ESEN
Girişimcilik ve Küçük İşletmeler	Doç. Dr. Umut Sanem ÇİTÇİ
Hukuk	Doç. Dr. Hasan OKTAY Dr. Öğr. Üyesi Sevda Yaşar COŞKUN
İstatistik	Prof. Dr. Mustafa Cahit UNGAN Doç. Dr. Nihal SÜTÜTEMİZ
Kamu Yönetimi	Dr. Öğr. Üyesi Osman NAÇAK Doç. Dr. Özer KÖSEOĞLU
Maliye	Prof. Dr. Habib YILDIZ Dr. Öğr. Üyesi Cahit ŞANVER
Muhasebe	Prof. Dr. Haluk BENGÜ Doç. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR
Pazarlama	Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK
Psikoloji	Prof. Dr. Murat İSKENDER
Siyaset Bilimi	Doç. Dr. Köksal ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi Dilşad Türkmenoğlu KÖSE
Sosyoloji	Doç. Dr. Nesrin AKINCI ÇÖTOK
Spor	Prof. Dr. Çetin YAMAN Doç. Dr. Gülten HERGÜNER
Tarih	Dr. Öğr. Üyesi Selçuk URAL Dr. Öğr. Üyesi Gülin ÖZTÜRK
Töre Bilim ve Ahlaki Değerler	Doç. Dr. Fatma Gülay MİRZAOĞLU
Turizm	Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY
Türk Dili	Doç. Dr. Selçuk Kürşad KOCA
Türk Kültürü ve Sanatı	Doç. Dr. Kürşad GÜLBEYAZ
Uluslararası İlişkiler	Doç. Dr. Murat ERCAN
Üretim	Dr. Öğr. Üyesi Kamil TAŞKIN
Yönetim Bilişim Sistemleri	Dr. Öğr. Üyesi Adem AKBIYIK
Yönetim ve Organizasyon	Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY

17. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
30 Ekim - 1 Kasım 2019 İstanbul / Türkiye

Atabetü'l-Hakayık'ın Uygur Harfli Semerkant Nüshası'nda Geçen Alıntı Kelimelerin Yazımı

Arş. Gör. Dr. Melek ÇUBUKCU[1]

Özet

Çalışmada, İslami Döneme ait Uygur harfli Türkçe metinlerden olan Atabetü'l-Hakayık'ın Semerkant nüshası'nda alıntı kelimelerde bulunan ve Uygur alfabesinde karşılığı olmayan; "ṭ (tı)", "ṣ (sat)", "ż (dat)", "s̲ (peltek s)", "z̲ (peltek z)" harflerinin yazım özellikleri incelenmiştir. Sözcüklerin yazımı; kullanım yerlerine göre sınıflandırılmış ve buna göre sayısal veri sunulmuştur. Sözcüklerin günümüzle bağlantısını kurabilmek amacıyla, örnekler Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi ağızları ve Çağdaş Türk lehçeleri örnekleriyle karşılaştırılmıştır. Arapça ve Farsçadan alınan sözlerde kullanılan ve Arap alfabesinde kolaylıkla ayırt edebildiğimiz bu harflerin İslami döneme ait Uygur harfli Türkçe metin olan Atabetü'l-Hakayık'ta görülen şekillerinin; Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk lehçelerinde nasıl yazıldığı, bu yazımların ne gibi değişiklikler geçirdiği, söz konusu harflerin başka hangi harflerle karşılandığı, yazımın fonetik değer verip vermediği, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu harflerin nasıl sesletildiği, telaffuz edildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *İslami Dönem, Uygur Harfli Türkçe Metin, Atabetü'l-Hakayık, Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağızları, Çağdaş Türk Lehçeleri, Yazım.*

Giriş

Atabetü'l-Hakayık, Yüknekli Edib Ahmet Bin Mahmud tarafından tahminen 12. yüzyılda yazılmış manzum bir öğüt ve ahlak kitabıdır. Ulu emir, Türk ve Acem meliki Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e sunulmuştur. Yazılış amacına uygun olarak tamamen öğüt üslubuyla kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig'in öğüt ağırlıklı bölümleri Atabetül-Hakayık ile benzer üslûptadır.

Atabetül Hakayık'ın dört yazması bugüne ulaşmıştır. Semerkant nüshası Temür'ün oğlu Şahruh döneminde 1444'te Semerkant'ta, hattat Zeynelabidin tarafından isitnsah edilmiştir. Düzgün bir hatla, Uygur harfleriyle yazılmıştır. Şimdi İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde Ayasofya bölümündedir. İslami döneme ait Uygur harfli bir metindir.

Çalışmada Atabetü'l-Hakayık'ın Uygur harfli Semerkant Nüshası'nı inceleme nedenimiz, İslami döneme ait Uygur harfli Türkçe metinlerle ilgili olarak yapılmış çalışmaların sınırlılığıdır. İslami döneme ait Uygur harfli metinlerle ilgili olarak Osman Fikri Sertkaya bize şu bilgileri verir:

Türklerin İslamiyeti kabulü, Türk kültüründe büyük bir değişme meydana getirmiş ve bu değişme âdeta bir nevi tekâmül olmuştur. Bu kültür değişmesinin bir sonucu olarak Türkçe, daha öncekilerden ayrı bir alfabe ile, Kur'an'ın yazılı olduğu Arap alfabesi ile ifade edilmeye başlanmış ve Uygur harfleri yerini Arap harflerine terk etmiştir. Kültür değişmesinin bu izleri, dini ve edebi kaynaklardan kolayca tespit edilmektedir. İslami devrenin Uygur harfli eserlerinin bu gün tesbit edilen en eski tarihlileri Karahanlılar devrinde yazılmış olanlarıdır. Kâşgar tarihçilerinden Cemal Kârşi, Karahanlılar'ın İslamiyeti tahminen 932 yılı civarında kabul ettiklerini kaydetmektedir. İbnü'l-esir ise kalabalık bir Türk zümresinin 960'ta İslamiyeti kabul ettiğini kaydeder. Bu tarihlerden takriben 1080-1090 tarihlerine kadarki devre içinde Uygur harfleriyle yazılan ve içinde İslami unsurlar taşıyan metinler bugün için meçhulümüzdür (Sertkaya, 1977).

Çalışma nedenlerimizden biri de İslami dönemde Uygur harfleriyle yazılan metinlerin kelimelerin telaffuzunu vermede fayda sağlayıp sağlamadığı meselesini çözmektir. Bu konuda Musa Duman transkripsiyon metinleriyle ilgili olarak şunları aktarır:

[1] Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, melek0134@gmail.com

Eski harfli metinlerimizden yola çıkarak Türkçe'nin tarihi fonetik yapısıyla ilgili tespitlerde bulunmanın oldukça zor ve bazen de imkansız olduğu söylenebilir. Müellif hattı ve sanat endişesiyle yazılmamış eserlerden bu hususta sınırlı olsa faydalanmak mümkündür. Ancak bu zorluğu esas, çeviriyazılı metinler (transkripsiyon metinleri) diye bilinen ve Türkçenin ses sistemini büyük ölçüde gösteren alfabelerele yazılmış metinlerle yine aynı kategoride değerlendirebilecek olan yabancılarca hazırlanmış Türkçe sözlük ve gramer kitaplarının yardımıyla kısmen aşmak mümkün olabilmektedir. (Duman, 1995)

2. Yöntem

Çalışmada, İslami Döneme ait Uygur harfli Türkçe metinlerden olan Atabetü'l-Hakayık'ın Semerkant nüshası'nda alıntı kelimelerde bulunan ve Uygur alfabesinde karşılığı olmayan; "ṭ (tı)", "ṣ(sat)", "ż (dat)", "s̲ (peltek s)", "z̲ (peltek z)" harflerinin yazım özellikleri incelenmiştir. Sözcüklerin yazımı; kullanım yerlerine göre sınıflandırılmış ve buna göre sayısal veri sunulmuştur. Sözcüklerin günümüzle bağlantısını kurabilmek amacıyla, örnekler Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk lehçeleri örnekleriyle karşılaştırılmıştır. Telaffuz değerlerinin tespiti için ise Türkiye Türkçesi ağızlarından örneklerle karşılaştırma yapılmıştır. Arapça ve Farsçadan alınan sözlerde kullanılan ve Arap alfabesinde kolaylıkla ayırt edebildiğimiz bu harflerin İslami döneme ait Uygur harfli Türkçe metin olan Atabetü'l-Hakayık'ta görülen şekillerinin; Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk lehçelerinde nasıl yazıldığı, bu yazımların ne gibi değişiklikler geçirdiği, söz konusu harflerin başka hangi harflerle karşılandığı, yazımın fonetik değer verip vermediği, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu harflerin nasıl sesletildiği, telaffuz edildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Atabetü'l-Hakayık'ın Semerkant Nüshası'nda "ṣ, s̲ ṭ, ż, z̲" Yazımları[2]

ṣ1 (Sat 1)

Uygur yazımında ﯕ ile gösterilen / ṣ /

Söz başı

5 örnekte görülür.

ṣ[1]abr (83-349; 84-352)

ṣ[1]aḥib (108-445)

ṣ[1]andūḳuŋ (77-326)

ṣ[1]uḥbet-i (91-379)

Söziçi

17 örnekte görülür.

baṣ[1]al (37-161; 37-162)

ʿaṣ[1]el (112-466; 37-161; 37-162; 49-207)

faṣ[1]lı-dın (6-21)

ḫāriṣ[1]-lıḳ (70-301; 70-302; 70-304; 71-306; 71-306; 72-310)

ḥāriṣ[1]-lıḳ-nı (71-307)

inṣ[1]āf (12-56)

naṣ[1]īḥat (26-125)

uṣul (119-498)

Söz Sonu

4 örnekte görülür.

raḳṣ[1] (98-402)

ḥāriṣ[1] (71-305; 71-307; 72-309)

s̲1 (Peltek s1)

Uygur yazımında ﯕ ile gösterilen /s̲/

[2] Atabetü'l-Hakayık'ın Semerkant Nüshası'nda yer alan örnekler, Melek Çubukcu'nun *"İslami Döneme Ait Uygur Harfli Türkçe Metinler (2019)"* adlı doktora tezinden alınmıştır.

Söz Başı

2 örnekte görülür.
s̱[1]en-ā (2-3)
s̱[1]evabın (84-352)

Söziçi

2 örnekte görülür.
meş[1]el (37-164)
ʿuş[1]mān-ı (12-54)

Söz Sonu

Örneği görülmez.

s̱2 (Peltek s2)

Altında ٮ işareti bulunan, Uygur yazımında ﺭ ile gösterilen /s̱/

Söz başı

1 örnekte görülür.
s̱en-ā-sın (79-336)

Söziçi

Örneği görülmez.

Söz Sonu

Örneği görülmez.

ṭ2 (Tı 2)

Uygur yazımında ﺩ (d)ile işaretlenen /ṭ/

Söz Başı

Örneğine rastlanmaz.

Söziçi

3 örnekte görülür.
aṭ[2]las (115-480; 85-354)
ḫaṭa-lıġ (9-38)

Söz Sonu

3 örnekte görülür.
ġalaṭ[2] (120-508)
ribāṭ[2] (42-177)
ribāṭ[2]-ḳa (42-178)

ż1 (Dat 1)

Uygur yazımında ﺭ ile gösterilen /ż/

Sözbaşı

Örneğine rastlanmaz.

Söziçi

18 örnekte görülür.
aż[1]ād (82-344)

fāż^{1}ıl-lar (118-489)
faż^{1}īlet (11-48)
faż^{1}lı-dın (6-21)
faż^{1}lıŋ (9-39)
ġaż^{1}ab (79-339)
ḳaż^{1}-āʿ (110-455; 110-456); 110-459; 111-461; 111-462)
ḳaż^{1}-āʿ-dın (110-457)
ḳaż^{1}-aʿ-lar (109-454)
taż^{1}arruʿ (31-148)
tev-ā-ż^{1}uʿ (65-279; 65-280)
tevāż^{1}uʿ (65-281)
tev-ā-ż^{1}uʿ-nı (63-268)

Söz Sonu

Örneğine rastlanmaz.

z̲1 **(Peltek z1)**

Uygur yazımında ۶ ile gösterilen /z̲/

Söz Başı

1 örnekte görülür.
z̲^{1}ikr-i (15-76)

Söziçi

2 örnekte görülür.
ʻaz̲āb (103-427)
pez̲^{1}īrler (13-65)

Söz Sonu

Örneğine rastlanmaz.

3.2. Atabetü'l-Hakayık'ın Semerkant Nüshası'nda "ṣ, s̲ ṭ, ż, z̲" Yazımlarının Çağdaş Türk Lehçeleriyle Karşılaştırılması

Atabetü'l-Hakayık	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurtça	Kazakça	Kırgızca	Özbekçe	Tatarca	Türkmence	Uygurca
aṣel	-	-	-	-	asel	-	-	-	-
aṭlas	atlas	atlas	atlas	atlas, jıltır, jilbek, mata	atiles, şayı	etles	atlas	atlaz	atlas
az̲ab	azap	ezab	ız̲a, ğaz̲ab, intigiv	azap	azap	ezab, cefa	ğazab, ıza, intigü	azap, cebir, cepa	azap
ażad	azat	azad	azat, irikli, irkin	azat	azat, erkin	azad	azat, irikli, irkin, ḫör	azat, erkin	azat
baṣal	-	-	-	-	-	-	-	-	-
faṣl	fasıl	fesil	fasıl	bap, tarav, bölüm	bölüm	bölüm, bab, fesl	fasıl	bölüm	bölüm, bap, pesil
fażıl	fazıl	fazil	fazıl	-	-	fazl	-	-	-
fażilet	fazilet	fezilet	abruylılık, mertebelilik	mertebe, mırzalık, merttik	tatıktuluk, comarttık	fazilet, ḳadr-ḳım-met	mertebelilik, abruylılık	mertebe	pazilet, kamalet, himmet
galaṭ	galat	-----	ġalet	----	kalet	ġalato	---	-	-
ġażab	gazap	ġezeb	asıvlanıv, asıv, yarsıv	ıza, aşuv, zığırdanı kaynav	açulanu, cindenü	ğazeb	açulanu, açu, yarsu	gazab	ğezeb

ḫariş	haris	heris	komhoz, komağay	aşköz, komağay	aç köz, çoŋ ḳulḳun	açköz	kamsız, komağay	açgöz	açköz, toymas
ḫaṭa	hata	ḫata, ġelet, yanlış	ḫata, yalğış	kate, janılıs, jansak	kata	ḫata, yengiiş	ḫata, yalğış	hata, yalŋış (lık)	ḫata
inṣaf	insaf	insaf	basalḳılıḳ, insaflık	uyat	ınsap, nısap	insaf	insaflık, tıynaklık	insap	insap
ḳaża	kaza	ġaza	ütkeriv	iske asrılmay kalğan, mindetin ötev	kaza	kaza (diniy)	ütkerü	kaza	kaza (diniy)
meṣel	mesel	zerbi-mesel	meṣel	-	mesel	nakıl, makol, matal, masal	mesel	-	-
naṣiḥat	nasihat	nesihet	keŋeş, ügit-nesiḫet	akıl, keŋeş, uvağız	nasıykat, keŋeş	nesihet	kiŋaş, ügit-nesiyhet	nesihat	nasiḫet

Atabetü'l-Hakayık	**Türkiye Türkçesi**	**Azerbaycan Türkçesi**	**Başkurtça**	**Kazakça**	**Kırgızca**	**Özbekçe**	**Tatarca**	**Türkmence**	**Uygurca**
peẕir	-	-	-	-	-	-	-	-	-
raḳṣ	raḳs	-	-	-	-	raks	biyüv, tirbeleş, tirbelüv, kaltırav	-	-
ribaṭ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ṣabr	sabır	sebir	sabır (lık), tüsimlik, sıẕam (lık)	sabır	sabır	sebr	sabır (lık)	sabır	sevir
ṣaḥib	sahip	sahib	ḫuja, iye	koja, kojayın, iye	kocayın	ḫoceyin, sahib, ege	ḫuca, iy	hocayın, eye	sahip, hucayin, ege
ṣanduk	sandık	sandığ	handık	sandık	sandık	sendıḳ	sondık	sandık	sanduk
ṣena	sena	sena	-	-	sanaa	sano, madh, hamd	-	-	-
ṣevab	sevap	savab	iẕgi (lik), savap	savap	sap	sevab	izgi (lik), savap	soğap	savap
ṣuḥbet	sohbet	söhbet	engeme (leşiv), höyleşiv	suhbet, eŋgime	aŋgemeleşü, suhbat	sühbet	engeme (leşü), söyleşü	söhbet	söhbet
taẓarru‘	tazarru	-	-	-	-	tazarru	-	-	-
teväżu	tevazu	tevaze, alçag könüllülük	basalkılık, insaflılık	badatlılık, sipayılık, kişipeyildik	cönököylük	tevaze, kemterlik	basınkılık, insaflık	kiçigövünilik, pespellik	kiçig peyillik
uṣman	osman	-	-	-	-	-	-	-	-
uṣul	usul	üsul, metod	ısul	tesil	usul	usul	ısul	usul	usul
ẕikr	zikir	zikr	zikir	zikir	zikir	zikir	zikr	zikir	zikir

3.3. Atabetü'l-Hakayık'ın Semerkant Nüshası'nda "ṣ, s̱, ṭ, ż, ẕ" Yazımlı Örneklerin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Telaffuz Şekilleri

Ağızlarla ilgili olarak yalnızca ölçünlü dillerin ağızlarına bakılmış, bu amaçla da Türkiye Türkçesi ağızlarındaki örnekler tespit edilmiştir. Bu başlık altındaki örnekler, diğer Çağdaş Türk lehçeleri ağızlarında da benzer örnekleri tespit edebilmek açısından yol gösterici olabilir.

ażat

azat (Maraş, GİAT); azat (AYUKA)

aẕap

ezap, azap (EİA); ẹzap (Ordu, Giresun, KDAT)

faṣıl

fasal (GBAA); fasl (EİA); fesl (EİA)

fażilet

fazı: lat (SBTA)

ġalaṭ

ġelet (EİA)

ġażab

ġezeb (EİA); ğazab: (Of, KDAT); ğazep (Rize, KDAT)

każa

gada (Sivas, Terekeme, STİAT); ġaza (Kars, DİAT); ġaza (Um, OAAD); ġaza (SBTA)

ḫariṣ

ḫarisli (EİA)

ḫaṭa

ḫata (AYUKA); ḫata (SBTA); hate (Türkmen, DİAT); ḫeta (Sivas, STİAT); ḫeta (EİA)

meṣel

mesel (EİA); metel (AOİA); mętel (Kırşehir, OAAD)

naṣihat

nasihet, nesehet, neset (EİA); nesahat (Malatya, GİAT); nesihat (AYUKA); nesiḥet (UMA)

ṣaḥip

sa : hip, saḥab, saḥip, sahip (SBTA); sa ‘ip, seḥeb, seḥib (UMA); sāb (Sivas, STİAT); sāb (UAİ); sāb (Yozgat, Kırşehir, OAAD) sahab, sahep, sehep, sehip (EİA); sahab (Terekeme, DİAT); sahab (Terekeme, Sivas, STİAT); sahap (Elazığ, GİAT); sahib, sahab (AYUKA) sāp (Kırşehir, OAAD); seḥep (Gaziantep, GİAT)

ṣevap

sāb: sevap (Kırşehir, OAAD)

ṣabır

sabır (SBTA); sabir (AYUKA); sapr (Sivas, STİAT); sevir (Terekeme, DİAT) sevir (Terekeme, STİAT)

ṣandık

sandıḫ, sanduḫ (EİA); sandıq (SBTA); sanduḫ (Sivas, Tokat, STİAT)

ṣoḫbet

sohbe (Yozgat, OAAD); söbet (UAİ)

uṣul

usul (Çorum, AAT); usul, ussul (EİA); usul (AYUKA)

ẓikr

zıkrulla (UMA)

4. Tartışma

1. Atabetül-Hakayık’ın Semerkant Nüshası’nda “ṣ, ṣ ṭ, ż, ẓ” Yazımları

1.1. Atabetü’l-Hakayık’ın Semertkant Nüshası’nda Harflerin Kullanım Yerlerine Göre Sayısal Veriler

ṣ1

Söz başı : 5

Söziçi : 17

Söz sonu : 4

ṣ1

Söz başı: 2

Söziçi : 2

Söz sonu: yok

ṣ2

Söz başı : 1

Söziçi : yok

Söz sonu: yok

ṭ2

Söz başı : yok

Söziçi : 3

Söz sonu : 3

ż1

Söz başı : yok

Söziçi : 18

Söz sonu: yok

ẕ1

Söz başı : 1

Söziçi : 2

Söz sonu: yok

1.2. Atabetü'l-Hakayık'ın Semertkant Nüshası'nda Harflerin Tercih Edilen Kullanım Yerleri

ṣ1 en çok söziçinde tercih edilir.

s̱1 sadece söz başı ve söziçinde kullanılır.

s̱2 sadece söz başında kullanılır.

ṭ2 sadece söz başı ve söziçinde kullanılır.

ż1 sadece söziçinde kullanılır.

ẕ2 en çok söziçinde kullanılır.

1.3. Atabetü'l-Hakayık'ın Semertkant Nüshası'nda Harflerin Artlık-Önlük Durumu Açısından Tercih Edilen Kullanım Şekilleri

ṣ1 söz başında ve söz sonu hep art ünlülü, söziçi ön ünlülüdür.

s̱1 söz başı her zaman ön ünlülü, söziçi 1 örnekte art, 1 örnekte ise ön ünlülüdür.

s̱2 tek örnekte geçer ve art ünlülüdür.

ṭ2 her zaman art ünlülüdür.

ż1 her zaman art ünlülüdür.

ẕ1 söz başı her zaman ön ünlülü, söziçi 1 örnekte art ünlülü, 1 örnekte ise ön ünlülüdür.

1.4. Atabetü'l-Hakayık'ın Semertkant Nüshası'nda Harflerin Yazımda İşaretlenme Tercihleri

ṣ yazımında her zaman ṣ1 tercih edilir.

s̱ yazımında genellikle s̱1 tercih edilir.

ṭ yazımında her zaman ṭ2 tercih edilir.

ż yazımında her zaman ż1 tercih edilir.

ẕ yazımında her zaman ẕ1 tercih edilir.

2. Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde "ṣ, s̱ ṭ, ż, ẕ" Yazımları

2.1. Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçeleri'nde "ṣ, s̱ ṭ, ż, ẕ" Yazımlı Örneklerin Karşılaştırılması

aṭlas

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında Özbek Türkçesi haricinde hepsinde yazımın art ünlülü olduğu görülür.

aẕab

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında Azerice ve Özbekçe'de ön ünlülü yazım, diğer lehçelerde ise art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

ażad

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın olduğu görülür.

faṣıl

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında Azerice, Özbekçe ve Uygurca haricindeki lehçelerde art ünlülü yazımın tercih edildiği görülür.

fażıl

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

fażilet

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Azerice dışındaki lehçelerde art ünlülü kullanımın söz konusu olduğu görülür.

ġalaṭ

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Başkurtça ve Kırgızcada kelimenin ikinci ünlüsünün ön ünlülü olduğu görülür, diğer lehçelerde ise kelimenin her zaman art ünlülü olduğu görülür.

ġażab

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Azerice ve Yeni Uygurcada kelimenin ön ünlülü olduğu, Özbekçede ise kelimenin 2. ünlüsünün ön ünlülü yazıldığı görülür.

ḫariṣ

Örneğin sadece Türkiye Türkçesi ve Azericeolduğu görülür, Azericede kelime ön ünlülü yazılmıştır.

ḫaṭa

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

inṣaf

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

ḳaża

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

meṣel

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında ön ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

naṣiḥat

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Türkiye Türkçesinde kelimenin art ünlülü; Azerice, Başkurtça, Özbekçe ve Tatarcada ön ünlülü; Türkmencede ise 3. hecesinin ön ünlülü olduğu görülür.

ṣabr

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Azerice ,Özbekçe ve Yeni Uygurca dışındaki lehçelerde art ünlülü yazımın olduğu görülür.

ṣaḥip

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

ṣandık

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür, Başkurtçada ayrıca “ṣ” yerine “h” kullanıldığı görülür.

ṣena

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Özbekçede kelimenin art ünlülü, Türkiye Türkçesi ve Azericede ise kelimenin sadece ilk ünlüsünün ön ünlülü olduğu görülür.

ṣevab

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Türkiye Türkçesi, Azerice ve Özbekçede kelimenin ilk ünlüsünün ön ünlülü, ikinci ünlüsünün art ünlülü olduğu; diğer lehçelerde ise kelimenin ünlülerinin tamamının art ünlülü olduğu görülür.

ṣoḫbet

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Türkiye Türkçesi ve Kırgızcada kelimenin sadece ikinci ünlüsü ön ünlülüyken, diğer lehçelerde kelimenin tamamı ön ünlülü olduğu görülür.

uṣul

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, Azerice ve Başkurtçada kelimenin ilk ünlüsünün ön önlülü; Kzakçada kelimenin tamamının ön ünlülü; diğer lehçelerde ise kelimenin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

ẕikr

Bu örneğin görüldüğü lehçelere bakıldığında, lehçelerin tamamında art ünlülü yazımın söz konusu olduğu görülür.

2.2. Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçeleri'nin "ṣ, s̱ ṭ, ż, ẕ" Yazımları Açısından Karşılaştırılması

"ṭ" yazımında Özbekçe, Başkurtça ve Kırgızcanın diğer lehçelere göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu lehçelerde "ṭ" içeren örneklerin ön ünlülü yazılma eğilimi vardır.

"ẕ" yazımında Azerice ve Özbekçe'nin diğer lehçelere göre kelimeyi ön ünlülü yazma eğilimi vardır.

"ż" yazımında Azerice, Yeni Uygurca ve Özbekçenin diğer lehçelerden farklı olarak, kelimeyi ön ünlülü yazma eğilimi vardır.

"ṣ" yazımında Azerice, Özbekçe, Yeni Uygurca, Başkurtça, Tatarca ve Kzakçanın Türkiye Türkçesi'nin aksine kelimeyi ön ünlülü yazma eğilimleri vardır.

3. Türkiye Türkçesi Ağızlarında "ṣ, s̱ ṭ, ż, ẕ" Telaffuzları

aẕab

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda, "ẕ"nin "z" ile telaffuz edildiği ve örneklerin telaffuzunun genellikle ön ünlülü olduğu tespit edilmiştir.

ażad

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda, "ż"nin "z" ile telaffuz edildiği ve örneklerin art ünlülü olduğu tespit edilmiştir.

faṣıl

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda, genellikle art ünlülü telaffuzun olduğu belirlenmiştir.

fażilet

Bir örnekte tespit edilmiş, art ünlülü telaffuzun olduğu belirlenmiştir.

ġalaṭ

Bir örnekte tespit edilmiş, art ünlülü telaffuzun olduğu belirlenmiştir.

ġażab

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda, "ż"nin "z" ile telaffuz edildiği ve örneklerin genellikle art ünlülü olduğu tespit edilmiştir.

ḫariṣ

Bir örnekte tespit edilmiş, ilk hecede art ünlülü telaffuzun olduğu belirlenmiştir.

ḫaṭa

2 örnekte kelimenin tamamı art ünlülü; 1 örnekte kelimenin sonundaki ünlünün ön ünlülü; 2 örnekte ise kelimenin ilk ünlüsünün ön ünlülü telaffuz edildiği belirlenmiştir.

ḳaża

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda, 1 örnekte "ż"nin "d" ile; 3 örnekte ise "ż"nin "z" ile telaffuz edildiği belirlenmiştir. Örneklerin tamamı art ünlülüdür.

meṣel

1 örnekte "å"nin "s" ile; 2 örnekte "s̱"nin "t" ile telaffuz edildiği görülür. Örneklerin tamamı ön ünlülüdür.

naṣiḥat

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda genellikle ön ünlülü telaffuzun söz konusu olduğu görülür.

ṣabr

Genellikle art ünlülü telaffuzun olduğu görülür.

ṣaḫip

10 örnekte art ünlülü, 3 örnekte ön ünlülü, 2 örnekte ise Türkiye Türkçesine benzer talaffuzun olduğu görülür.

ṣandık

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda her zaman art ünlülü telaffuzun olduğu görülmektedir.

s̱evab

1 örnekte görülür. Tek heceli ve art ünlülü telaffuz edilir.

ṣoḫbet

2 örnekte tespit edilmiştir. 1 örnekte kelimenin ünlülerin tamamının ön ünlülü olduğu; 1 örnekte ise kelimenin sondaki ünsüzünün telaffuz edilmediği tespit edilmiştir.

uṣul

Bu örneğin bulunduğu ağızlarda genellikle art ünlülü telaffuzun söz konusu olduğu görülür.

5. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, "ṭ" yazımı açısından bakıldığında; Atabetül Hakayık'ın Uygur harfli Semerkant Nüshasında "ṭ"nin her zaman "d" ile işaretlendiği görülür. Bu yönüyle Türkiye Türkçesi ve diğer Çağdaş Türk lehçelerinden yazımda farklılık gösterir.

Telaffuz açısından düşünüldüğünde ortaya çıkan farkın Türkiye Türkçesi ağızlarını da kapsadığı görülür; zira ağızlara bakıldığında "ṭ"nin "d" ile telaffuzuna rastlanmamıştır.

"ṣ, s̱, ż, ẕ" yazımları açısından bakıldığında, Atabetül Hakayık'ın Uygur harfli Semerkant Nüshası'nın; Türkiye Türkçesi ile benzer bir durum sergilediğini görürüz. Çağdaş Türk lehçeleri ise harfin başka bir harfle işaretlenmesi, kelimenin ünlülerinin artlık-önlük bakımından farklı işaretlenmeleri, kelimenin kullanım alanının değişmesi vb. hususlardan dolayı Atabetül Hakayık'ın Uygur harfli Semerkant Nüshası'ndan farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Telaffuz açısından düşünüldüğünde ortaya çıkan farkın Türkiye Türkçesi ağızlarını da kapsadığı görülür; zira ağızlara bakıldığında, bazı kelimelerin önlük-artlık bakımından farklı telaffuz edildiği, bazı sesler için de farklı seslerin telaffuz edildiği tespit edilmiştir.

6. Kaynaklar

Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar,* TDK Yayınları, Ankara.

Caferoğlu, A. (1995). *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar,* TDK Yayınları, Ankara.

Caferoğlu, A. (1995). *Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar,* TDK Yayınları, Ankara.

Caferoğlu, A. (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar,* TDK Yayınları, Ankara.

Caferoğlu, A. (1994). *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar,* TDK Yayınları, Ankara.

Caferoğlu, A. (1995). *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler,* TDK Yayınları, Ankara.

Duman, M. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri,* TDK Yayınları, Ankara.

Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları,* TDK Yayınları, Ankara.

Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları,* TDK Yayınları, Ankara.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II, (1991). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (1994). *Güney-Batı Anadolu Ağızları,* TDK Yayınları, Ankara.

Özçelik, S. (1997): *Urfa Merkez Ağzı,* TDK Yayınları, Ankara.

Sertkaya, O.F. (1977). *İslami Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış.* İslami Devrenin Uygur Harfli Eserlerinden Siracü'l-Kulub (Transkripsiyon ve İndeks) Adlı Doktora tezinin I-XXXIII. Sahifelerinden Ayrı Basım. Bochum.

Turan, Z. (2006). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı,* TDK Yayınları, Ankara.

Yıldırım, F. (2018). *Suriye Bayırbucak Türkmen Ağzı,* Karahan Kitabevi, Adana.